

EVOLÚCIA A HĽADANIE ZMYSLU**Zamyslenie nad Darwinovým výročím**

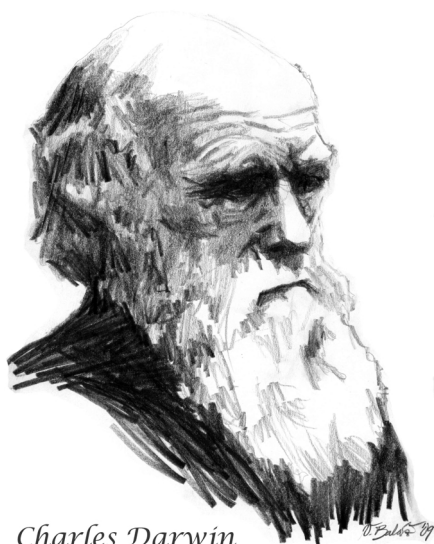
DUŠAN GÁLIK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Výročia majú pre nás akúsi zvláštnu prítlačivú silu. Radi oslavujeme, radi si pripomíname niečo či niekoho, kto je nám blízky, ale ono pripomínanie je aj spôsobom uchovávanía historickej pamäti, ne-zabúdania na udalosti a osobnosti, ktoré spoluutvárali našu súčasnosť. Osobitnú príchut' potom majú výročia začínajúce číslovkou označovanou za „okružlu“. Priam magickú silu má výročie začínajúce číslovkou 100. Z pochopiteľných dôvodov: „Stovka“ je nielen pekné okrúhle číslo, ale je aj medznou *hranicou udalostí* ľudského života, želaným a takmer dosiahnuteľným horizontom, cez ktorý však nahliadnu len málokto. Ako taká je hranicou individuálnej ľudskej pamäti a predstavivosti, zachytávania a vybavovania si ľudí a udalostí, ktorých sme boli svedkami a súčasníkmi, oddeľuje nás od tých, čo boli pre nami a o ktorých vieme len z podania iných, oddeľuje nás od toho, čo si nemôžeme pamätať a čo si len ťažko vieme predstaviť. Zároveň je hranicou, na ktorej začína historická pamäť ľudstva, pamäť, do ktorej vchádzajú niektorí, aby sa v nej postupom času stratili, iní, aby v nej ostali „naveky“. Slovo „naveky“ označuje onú *nepredstaviteľnosť* z hľadiska horizontu ľudského života či života pár generácií; z hľadiska evolúcie alebo z hľadiska „večnosti“ nemá toto slovo príliš veľký zmysel. Skôr by sme mali hovoriť o tých, ktorí ostávajú v historickej pamäti ľudstva dlhšie ako iní, prinajmenšom dovtedy, kým ľudstvo nestratí historickú pamäť.

Sú to len štyri roky, čo si fyzici pripomenuli ono magické okrúhle výročie, storočnicu, ktorá uplynula od publikovania troch článkov Alberta Einsteina, ktoré zásadným spôsobom zmenili fyzikálny obraz sveta. Einsteinove myšlienky nezapôsobili len na fyziku či fyzikov, ich dôsledky pocítila aj filozofia. Nielen preto, že fyzici si uvedomili, že nejde len o fyzikálny obraz sveta ako taký, ale aj o spôsob, ako sa k nemu dostávame, ako ho formujeme, ako budujeme obraz *svojho* sveta, že oná *vzťažná sústava*, v rámci ktorej vytvárame obraz svojho sveta, zásadným spôsobom určuje podobu tohto obrazu. To je otázka, ktorá presahuje rámec fyziky ako vedy a zasahuje do samej podstaty spôsobu, akým vytvárame predpoklady porozumenia *nášmu* svetu. V tomto zmysle predstavujú Einsteinove myšlienky radikálnu zmenu v spôsobe utvárania týchto predpokladov i v spôsobe porozumenia tomuto utváraniu samému.

V tomto roku sme si pripomenuli dve okrúhle výročia vzťahujúce sa na iné vedecké teórie a na iné významné osobnosti: 150. výročie publikovania knihy *O pôvode druhov prírodným výberom alebo zachovávanie zvýhodnených rás v boji o život* a 200. výročie narodenia jej autora Charlesa Roberta Darwina. Darwinovské výročia patria k tým, ktoré už prekročili onen prah číselnej magickosti, a azda preto sa im nedostalo takej širokej pozornosti ako einsteinovským výročiam. Svojím významom pre vedu, pre porozumenie *nášmu* svetu, pre vytváranie predpokladov tohto porozumenia, ale naviac aj z hľadiska pochopenia nášho miesta vo svete, pochopenia zmyslu našej existencie a pochopenia pripisovania zmyslu, spôsobu, akým ho pripisujeme, a dôvodov, prečo tak vôbec činíme,

sú však Darwinove myšlienky a dôsledky, ktoré z nich vyplývajú, prinajmenšom rovnako zásadné a radikálne.



Charles Darwin

Darwinova teória je o evolúcii, o procesoch, ktoré riadia vývoj v živej prírode. Ale o čom hovoríme, keď hovoríme o „evolúcii“, keď používame slovo, ktorému sa Darwin spočiatku vyhýbal vzhľadom na jeho pôvodný význam a súvislosti, v ktorých sa používalo, ako aj na to, že tí, čo ho používali pred ním, patrili k odporcom toho, čo si dnes pod evolúciou predstavujeme, myšlienky premenlivosti druhov živých organizmov a vyjadroval sa termínmi *transformácia*, *transmutácia*, termínmi s nádychom alchémie? A prečo evolúciu spájame práve s Darwinovou teóriou? Veď zďaleka nebola prvou teóriou pokúšajúcou sa vysvetliť premenlivosť druhov. Prečo nie Lamarckova teória, na ktorú sa odvolávajú mnohí kritici Darwinovej teórie, ktorá podľa historikov vedy predstavuje prvú celostnú koncepciu premeny druhov a na ktorú sa často obracajú tí, ktorí hľadajú alternatívu Darwinovej teórie?

Lamarck a Darwin, hoci obidvaja prostredníctvom vysvetlenia *adaptácií*, zásadne odlišným spôsobom odpovedajú na otázku premeny druhov, a to nielen vzhľadom na samu podobu vysvetlenia, ale aj vzhľadom na spôsob, akým sa k nemu dopracovávajú. Lamarckova teória si udržiava pozornosť vďaka téze o prenášaní vlastností získaných počas individuálneho života organizmu do ďalších generácií, ktorá je známa ako „dedenie získaných vlastností“. Z hľadiska histórie vedy je tak trochu záhadou, prečo sa táto téza stala základom rozličných verzií *lamarckizmu*, keď nie je ústrednou myšlienkou, na ktorej Lamarck postavil svoju teóriu, a napokon nie je ani jej autorom. Podľa Lamarcka je príčinou adaptácií, zmien v stavbe organizmov a v spôsobe ich správania, a následne premien druhov, vnútorná potreba organizmov zdokonaľovať sa. Táto vnútorná potreba či „vôľa“ postúpiť vyššie na *rebríku bytia* vedie pod tlakom meniaceho sa vonkajšieho prostredia k používaniu, či nepoužívaniu orgánov, k odbúravaniu starých zvykov a k vytváraniu nových zvykov. Nejde však o vôľový princíp v psychologickom či v nemateriálnom zmysle slova, ako sa domnieval napríklad aj Darwin, ale o fyzikálny princíp, ktorý uvádza do chodu telové tekutiny a usmerňuje ich prúdenie v telesných tkanivách. Toto prúdenie vytvára v tele kanáliky, čo vedie k zmenám v stavbe a fungovaní telesných orgánov a postupne k zmenám v stavbe celého tela. Takto získané zmeny sa potom prenášajú do ďalších generácií.

Hoci sa Lamarck v podstate pokúsil o aplikáciu zákonov známych z fyziky pri vysvetľovaní biologických (fyziologických) procesov, jeho súčasníci, ale aj vedci v neskoršom období jeho vysvetlenie odmietli. Dôvodom bola skutočnosť, že princíp, ktorý mal byť hlavnou hybnou silou premeny druhov, vnútornú potrebu či vôľu organizmov zdokonaľovať sa, nemožno overiť empirickým skúmaním; predstavuje špekulatívny princíp,

ktorý nemožno pokladať za vedeckú hypotézu. Lamarckov súčasník a zároveň odporca všetkých dobových teórií o transmutácii druhov živých organizmov, zakladateľ porovnávacej anatómie a významný paleontológ Georges Cuvier bol presvedčený, že úlohou vedy nie je postulovať neznáme princípy, ale opierať sa o fakty. Sám uvádzal závažné argumenty v neprospech transmutácie druhov, ktoré vychádzali z podrobných anatomických skúmaní. Aj Darwin odmietol Lamarckovu teóriu vzhľadom na „vôľový“ princíp, o ktorom sa navyše domnieval, že si ho Lamarck požičal od jeho starého otca Erazma Darwina. Mimochodom, jedna z mnohých Cuvierových uštipačných poznámok – nie vždy neoprávnených; napokon, biológia vďačí Lamarckovi za svoje meno – na Lamarckovu adresu znela: Je preto taký dobrý, lebo si požičiava od tých najlepších autorov.

Darwin sa o polstoročie neskôr prinajmenšom usiluje o to, aby postupoval v zmysle pravidiel empirickej vedy uznávaných v 19. storočí. Neopiera sa o žiadny „vnútorný“ princíp, ktorý by nebolo možné doložiť empirickými faktmi, svoje teoretické úvahy buduje na obdivuhodne podrobnom pozorovaní prírody.

Ústredným princípom, ktorým Darwin vysvetľuje vznik adaptácií na meniace sa podmienky prostredia a následne vznik nových druhov živých organizmov, je prírodný (prirodzený) výber. Princíp prírodného výberu sa opiera o tri základné fakty: prenášanie vlastností z generácie na generáciu (dedičnosť); skutočnosť, že hoci sa príslušníci toho istého druhu na seba veľmi podobajú, predsa medzi nimi existujú drobné odchýlky (variabilita); veľký nepomer medzi počtom vytváraných zárodkov a počtom jedincov, ktorí sa dožívajú reprodukčného veku („boj o život“). Z týchto troch faktov podľa Darwina vyplýva, že príroda vyberá spomedzi odlišných indivíduí tie, ktoré sú schopné v daných podmienkach plodiť potomstvo a plodiť ho viac ako iné indivíduá. Príčinou ich reprodukčného úspechu je šťastná okolnosť – náhodná odchýlka, ktorá im umožňuje prežiť a reprodukovať sa v daných podmienkach. Postupným hromadením takýchto odchýlok v dostatočne dlhom čase (v čase prekračujúcom akékoľvek medze ľudskej predstavivosti) dochádza potom k vzniku nového biologického druhu.

Kým Lamarckova teória pri najlepšej vôli ostáva skôr metafyzickou špekuláciou ako skutočnou vedeckou teóriou, Darwinova teória sa stala východiskom vytvorenia jednej zo základných teórií modernej vedy – teórie evolúcie. Nie je však z hľadiska kritérií, ktoré kladieme na modernú vedu, trochu lacné zaznávať Lamarckovu teóriu len ako metafyzickú a vyzdvihovať Darwinovu teóriu priam ako vzor vedeckosti? Nie je to len preto, že z hľadiska našej *vzt'aznej sústavy* sa Lamarckova teória javí ako protovedecká a Darwinova ako vedecká teória? V tomto prípade nie, pretože Lamarckova teória značne pokrivkáva aj za dobovými kritériami kladenými na vedecký výskum, čo mu dal dostatočne pocítiť zmienený Cuvier, hoci na obhajobu Lamarcka treba uviesť, že svojím princípom do určitej miery zakrýva nedostatočnosť empirických dát, ktoré mal k dispozícii. Problém spočíva v tom, že túto nedostatočnosť zakrýva princípom, ktorý je svojou povahou neoveriteľný (neosvedčiteľný) empirickým postupom. Vo chvíli, keď ho odstránime, zbavujeme sa celej Lamarckovej teórie, ostane len torzo v podobe myšlienky o dedičnosti získaných vlastností, torzo, „vd'aka“ ktorému mnohí mylne pokladajú Lamarcka za *zakladateľa lamarckizmu*.

Význam Darwinovej teórie však nespočíva len v tom, že vysvetľuje pôvod druhov živých organizmov. Táto teória vyvoláva taký veľký záujem (z hľadiska záujmu môžeme

Darwinovu knihu pokojne označiť za bestseller; len máloktovej vedeckej knihe, napísanej nie práve čítavým štýlom sa podarí, aby bol jej celý náklad vypredaný za jeden jediný deň) a také pobúrenie preto, lebo sa bytostne dotýka nás samých, pôvodu ľudského rodu, podstaty ľudského bytia. Darwinova teória zásadne mení horizont nazerania na ľudské bytie. Začleňuje človeka do radu ostatných živých organizmov, podriaďuje ho tým istým procesom, ktoré riadia proces premeny ostatných druhov živých organizmov, vytvára novú vzťahnú sústavu chápania zmyslu existencie ľudského rodu a odvodzovania zmyslu individuálnej ľudskej existencie.

Máloktorá myšlienka vyvoláva taký odpor ako myšlienka, že tie isté procesy, ktoré vedú k vzniku ostatných druhov živých organizmov, ktoré vytvárajú ich spôsob života, môžu riadiť aj spôsob života ľudského rodu, človeka ako živočíšneho druhu. No nielen ako živočíšneho druhu, ale aj tých oblastí *ľudskeho*, o ktorých sa zvykneme domnievať, že ležia *nad* prírodným, *nad* prirodzeným, ktoré tvoria základ ľudského bytia *ako* ľudského bytia: rozum, morálka, umenie, technika, spoločnosť... Nie, ony ležia priamo v *lone* prirodzeného, a to nielen svojimi biologickými koreňmi, ktoré v ľudskom správaní umožňujú vysvetliť jeho *prirodzenú* determinovanosť, ale aj tým, že bez prirodzeného prostredia nemôže existovať ani ľudská spoločnosť či civilizácia v akejkoľvek podobe, že ich existencia je determinovaná tými istými základnými procesmi, dedičnosťou, premenlivosťou a selekciou, hoci objektom dedičnosti nie je genetická, ale iná informácia, hoci premenlivosť sa nevzťahuje na biologické, ale na iné druhy, hoci selekcia prebieha na iných ako biologických indivíduách.

Máloktorá myšlienka vyvolá taký odpor ako myšlienka, že naša civilizácia nie je vrcholom vývoja, vrcholom procesu, ktorý zákonite dospel do štádia, v ktorom sa práve nachádzame. Tento odpor je prirodzený, veď po stáročia hľadáme útechu v myšlienke, že sme vrcholom tvorstva, podliehame sebaklamu pokroku, zákonitého procesu neustáleho napredovania, v ktorom za vrchol vývoja pokladáme práve to štádium, tú etapu, v ktorej sa práve nachádzame, alebo prinajmenšom tú, ktorú pripravujeme a ktorá bude nasledovať bezprostredne po nás. Ktovie, či je to len sebaklam, a či pýcha, ktoré nám opakovane kážu vidieť samých seba ako vrchol, cieľ, zavŕšenie *historického procesu* smerujúceho *nevyhnutne* k tomu, čo sme my. My, ktorí prekračujeme prah prirodzeného, dotýkame sa *nad*-prirodzeného, sme niekde medzi nimi, alebo skôr radi by sme sa videli niekde medzi prirodzeným a *nad*-prirodzeným. Koľko civilizácií podliehajúcich rovnakému sebaklamu o svojom smerovaní do večnosti sa už stratilo vo víre dejín!

Ak pozorne načúvame posolstvu Darwinovej teórii, vytvoríme si o sebe celkom iný obraz. Pochádzame z *prirodzeného*, sme jeho súčasťou, nemôžeme prekročiť jeho prah. Nie sme vrcholom, zavŕšením, cieľom, ale naopak, sme jednými z mnohých, navyše z *pohľadu evolúcie* sme tu len zanedbateľne krátky čas; zanedbateľne krátky z hľadiska minulosti a zrejme aj z hľadiska budúcnosti, o ktorej nemôžeme veľa povedať. Za svoju existenciu nevďačíme železnej nevyhnutnosti historického diania, ale skôr historickej zhode okolností, náhode určujúcej, ktorá z existujúcich odchýlok bude mať v daných podmienkach lepšie reprodukčné možnosti či ktorá z existujúcich odchýlok bude schopná lepšie využiť meniace sa podmienky prostredia na svoju reprodukciu a odovzdať tak svoju informáciu ďalším generáciám.

Istý vysoký cirkevný predstaviteľ označil svojho času tento názor za „otrasný“ –

a v určitom zmysle mal pravdu: Tento názor skutočne otriasol našim chápaním ľudského bytia, našim uchopovaním jeho zmyslu. Azda až príliš sme si zvykli viazať tento zmysel na niečo vyššie, na niečo, čo je *nad* nami, čo nám dáva pevný bod smerovania, akúsi záruku *neosamelosti*. Darwinova teória vracia *horror vacui*, pocit osamelosti, prázdna, odkázanosti na seba samých. Táto predstava desí mnohých vrátane mnohých darvinistov, ktorí onen usmerňujúci „vnútorný princíp“, záruku smerovania evolúcie k vyšším formám, záruku svojho vlastného postupu na rebríku bytia vidia v prírodnom výbere, čím sa oblúkom vracajú prinajmenšom k Lamarckovi. Darwinova teória kladie novú otázku pred *ozmysľovanie* sveta, pred zmysel ľudskej existencie, vzťahovaný cez zmysel existencie ľudského rodu na svet tentoraz už nie prostredníctvom vzťahu k *nad*-prirodzenému, ale k jeho zakotveniu v prirodzenom, v tom, z čoho sme vzišli a čoho sme a ostaneme súčasťou.

Hľadanie vnútorného princípu, ktorý určuje, riadi chod, ktorý *ozmysľováva* náš svet, však ostáva v našom myslení hlboko zakorenené. Akoby *horror vacui*, strach z prázdna, opustenosti, odkázanosti na seba samých vyvolával potrebu hľadať oporu, pevný bod, zmysel mimo nás, v *nad*-prirodzenom, ktoré je však len odrazom prirodzeného. Možno preto má Darwinova teória toľko odporcov, ktorí potrebujú hľadať zdôvodnenie svojho presvedčenia o svojom vlastnom bytí, o jeho zmysle, o svojom poslaní v niečom mimo tohto presvedčenia, v niečom mimo seba. Ktovie, možno majú pravdu, možno kdesi nad úrovňou genetických informačných tokov, kdesi v danosti prekladu poradia nukleotidových báz do podoby živých tiel, kdesi v útrobach poriadku rodiaceho sa z chaosu leží ukrytý princíp, vďaka ktorému sme tu my, nie náhodní, ale *očakávaní*, niečo, v čom možno nájsť zdôvodnenie pevného, absolútneho vzťažného bodu zmyslu našej existencie, niečo, čím by bolo možné zdôvodniť zakotvenosť našej-svojej existencie v *nad*-prirodzenom.

Je ťažké vzdať sa pevného bodu. Jeho relativizovanie z pohľadu inej vzťažnej sústavy vedie k pocitu bytostnej neistoty, niečoho, čo je priam cudzie ľudskej podstate hľadajúcej svoj pevný zmysel. Darwinova teória ponúka vzťažnú sústavu neistého, kde nič nie je vopred dané, kde nevieme, nedokážeme určiť budúci smer, kde vieme s istotou povedať len jedno: Raz tu nebudeme, opäť tu bude svet bez nás. Ono hľadanie pevného bodu, vnútorného princípu, z ktorého by sme mohli odvodiť dôvod svojej existencie, nie je ničím iným ako vkladáním tohto princípu, vkladáním pevného bodu do interpretačného rámca, do vzťažnej sústavy, z ktorej nazeráme svet. Ale uvedomenie si toho, že neodhaľujeme pevný bod, ale sami ho vkladáme, nás môže zbaviť strachu z prázdnoty, ktorý je zbytočným strachom z prirodzeného, môže viesť k vkladaniu vlastného zmyslu vzťahujúceho sa na prirodzené, k zmiereniu sa s prirodzeným. Možno práve to je dôvod, prečo by sme si mali pripomínať Darwinove myšlienky, možno práve v tom spočíva dôvod ich magickosti, ktorou prekračujú prítlačivosť okrúhlych čísiel.

PhDr. Dušan Gálik, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR